

Машак С. О.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ОСОБЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

FEATURES OF INCLUSIVE EDUCATION OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS

У статті окреслено актуальність проблеми навчання молодших школярів за інклюзивною системою. Здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз феномену «інклюзія», визначено її мету, принципи та завдання. Охарактеризовано групи дітей молодшого шкільного віку, які потребують особливих умов навчання та проведено теоретичний аналіз психологічних особливостей молодших школярів, що навчаються за інклюзивною освітою. Виявлено фактори, які впливають на психологічний досвід школярів інклюзивного класу, такі як соціальне середовище та взаємодія батьків, психологів та педагогів. Констатовано, що взаємодія педагогів, школярів класу, батьків створюють сприятливе освітнє середовище для учнів молодшого шкільного віку, що навчаються в інклюзивному класі.

Основна ідея концепції інклюзивного навчання – визнання важливості індивідуалізованої підтримки кожної дитини, формування позитивної Я-концепції, реалізації соціальної інтеграції та універсального дизайну навчання для сприяння психологічного благополуччя учнів молодшого шкільного віку. Впроваджуючи практику модель інклюзії в систему освіти, є можливість створити більш справедливе та інклюзивне суспільство, яке цінує, підтримує унікальні здібності та потенціал усіх учасників освітнього процесу.

Презентовано результати емпіричного дослідження психологічних особливостей молодших школярів в умовах інклюзивної освіти, проаналізовано фактори, що впливають на досвід їх навчання.

Діти молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в освітньому середовищі класу, навчального закладу зустрічаються із непростими та специфічними викликами, котрі пов'язані не тільки з навчанням та соціальною, шкільною адаптацією. Їх спілкування з однолітками дуже часто супроводжується тривожністю, низькою самооцінкою та негативними емоційними станами. Вивчення та розуміння психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами дозволить фахівцям розробити, впровадити спеціалізовані, індивідуальні підходи до навчання та розвитку, що враховують їх інтереси, освітні потреби, особливості темпераменту, характеру, здібностей, індивідуального стилю навчання та виховання, мотиваційні тенденції.

Ключові слова: інклюзія, молодший школяр, особливі освітні потреби, психологічні особливості, навчання.

The article outlines the relevance of the problem of teaching junior high school students according to the inclusive system. A thorough theoretical analysis of the "inclusion" phenomenon was carried out, its purpose, principles and tasks were determined. The groups of children of primary school age who need special learning conditions were characterized and a theoretical analysis of the psychological characteristics of primary school children studying under inclusive education was carried out. Factors that influence the psychological experience of schoolchildren in an inclusive class, such as the social environment and the interaction of parents, psychologists, and teachers, have been identified. It was established that the interaction of teachers, students of the class, and parents create a favorable educational environment for students of primary school age studying in an inclusive class.

The main idea of the concept of inclusive education is the recognition of the importance of individualized support for each child, the formation of a positive self-concept, the implementation of social integration and the universal design of education to promote the psychological well-being of elementary school students. By implementing the inclusion model in the education system, there is an opportunity to create a fairer and more inclusive society that values and supports the unique abilities and potential of all participants in the educational process.

The results of an empirical study of the psychological characteristics of younger schoolchildren in the conditions of inclusive education are presented, the factors affecting their learning experience are analyzed.

Children of primary school age with special educational needs in the educational environment of a class, educational institution face difficult and specific challenges, which are not only related to learning and social and school adaptation. Their communication with peers is often accompanied by anxiety, low self-esteem and negative emotional states. Studying and understanding the psychological features of children of primary school age with special educational needs will allow specialists to develop and implement specialized, individual approaches to learning and development that take into account their interests, educational needs, peculiarities of temperament, character, abilities, individual style of learning and upbringing, motivational tendencies.

Key words: inclusion, primary school children, special educational needs, psychological characteristics, teaching.

Вступ. Модель інклюзивної освіти є науково обґрунтованою інноваційною концепцією у системі навчальних технологій, котра не тільки забезпечує реалізацію рівних освітніх можливостей, але й психолого-педагогічну підтримку учнів з різним рівнем здібностей та фізіологічними можливостями. Основна ідея моделі навчання за інклюзією – індивідуальна підтримка кожної дитини, забезпечення

формування позитивної Я-концепції, соціальної інтеграції та універсального дизайну навчання, створення психологічного благополуччя учнів в освітньому просторі школи, коледжу, гімназії. Впроваджуючи практику інклюзивної освіти в систему освіти, є можливість створити більш справедливе інклюзивне суспільство, яке цінує та підтримує унікальні здібності та потенціал усіх учнів.

У психологічному аспекті реалізація концепції інклюзивної освіти надає «живе знання», можливість сприйняти і розкодувати педагогам, батькам, суспільству індивідуальну неповторність кожного учня, зокрема, унікальність потреб, бажань, мрій, стилів навчання та виховання, мотивів діяльності та вчинків, різного рівня розвитку здібностей. Як результат – психологічне благополуччя всіх учасників освітнього процесу, а особливо – молодших школярів з особливими освітніми потребами. Психологічний підхід відіграє вирішальну роль в успіху інклюзивної освіти. Це впровадження різноманітних психологічних стратегій, корекцій, втручань для підтримки потреб, інтересів учнів, сприяння їхньому когнітивному, емоційному та соціальному розвитку.

З огляду на це, можемо констатувати, що навчання учнів молодшого шкільного віку в початковій школі – надзвичайно складне завдання для педагогів, батьків. Адже українське суспільство ще недостатньо підготовлене і терпляче для адекватного сприймання осіб з особливими освітніми потребами, яким важко спілкуватись, пересуватись, міркувати як фізично здорові люди. Тому, зростання інтересу до інклюзивної освіти учнів молодшого шкільного віку сприяє рівноправному навчання та соціальному включенню дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта забезпечує рівноцінні можливості для навчання всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Проте вимагає від педагогів адаптувати навчально-виховний процес до потреб та індивідуальної неповторності учнів [1; 2; 3; 9]. Лише володіння знаннями щодо психологічних особливостей молодших школярів, що навчаються за інклюзивною освітою, допоможе розробити та впровадити вчителям, методистам, практичним психологам ефективні стратегії навчання, підтримки, що забезпечать майбутній позитивний успіх навчання у школі.

Також, важливою є психологічна підтримка молодших школярів з особливими освітніми потребами для їх психосоціального розвитку. Молодші школярі з особливими освітніми потребами можуть дуже часто відчувати труднощі у соціальній адаптації, розвитку самооцінки, керуванні емоціями та інших аспектах свого «дитячого життя». Тому, дослідження їх психологічних особливостей дозволить виявити фактори, що впливають на психологічне благополуччя та навчальний успіх в освітній інклюзії, спрямувати ресурси на розробку та реалізацію індивідуального підходу підтримки дітей з особливими освітніми потребами і показати батькам, що їх дитина – унікальна особистість. І від них частково залежить те, як таку дитину будуть сприймати у суспільстві.

Зауважимо, що недостатність українських наукових психологічних досліджень, присвячених психологічним особливостям молодших школярів з особливими освітніми потребами, які навчаються за моделлю інклюзії та відсутність достатньої кількості наукових робіт у цій галузі ускладнює розуміння їхньої психологічної природи, гальмує впрова-

дження ефективних стратегій навчання та підтримки цієї групи учнів. Дослідження спрямоване на заповнення цієї наукової прогалини шляхом системного аналізу та опису психологічних особливостей молодших школярів, що навчаються за моделлю інклюзивної освіти. Це у свою чергу надасть підґрунтя для подальших психолого-педагогічних, методологічних досліджень та розробки рекомендацій щодо покращення навчального процесу дітей з особливими потребами. Інклюзивна освіта є однією з найважливіших тем, які зараз досліджуються в психолого-педагогічній науці та практиці.

Мета статті – здійснити аналіз проблеми навчання молодших школярів з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Психологічні дослідження ілюструють, що молодші школярі характеризуються значним зростанням у когнітивному, емоційному та соціальному розвитку, відносною довільністю психічних процесів. Діти на цьому етапі зазнають швидких змін у фізичному та психологічному розвитку, що призводить до важливих наслідків для їхньої академічної та особистісної успішності [6, с. 69]. Учні молодшого шкільного віку від 6 до 11 років, зазнають значних змін у своєму когнітивному, емоційному та соціальному розвитку [5, с. 46]. Цей період характеризується швидкими змінами у фізичному та психологічному розвитку, що призводить до важливих наслідків для академічного та особистого успіху.

Розуміючи ці унікальні особливості, педагоги та батьки можуть надати належну підтримку та обґрунтоване керування, щоб сприяти їх психічному розвитку та підготувати до майбутнього успіху у реалізації нової соціальної ролі – школяр. Набагато складніше взаємодіяти батькам та педагогам з дітьми, що мають особливі освітні потреби вдома та інклюзивно-ресурсних центрах. Батьки дуже часто виконують роль вчителя і друга. Як наслідок – відсутність належних умов для соціалізації.

Психологічні особливості молодших школярів, що навчаються за інклюзивною освітою, включають різний рівень розумового розвитку. Учні-першокласники можуть мати затримку у розвитку когнітивних навичок – сприймання, уваги, уяви, пам'яті, мислення, проявляти високий інтелектуальний потенціал і потребувати додаткової підтримки та стимуляції [4, с. 17].

Важливим елементом, що сприяє успішному навчання та розвитку кожної дитини є взаємодія педагога, психолога та батьків. В контексті інклюзивної освіти – це спільність мети та зусилля всіх учасників освітнього процесу з метою забезпечення сприятливих умов для навчання та розвитку дитини. Взаємодія педагога, психолога та батьків базується на взаєморозумінні, довірі та взаємній підтримці.

Не менш важливим є соціальне середовище, яке охоплює широкий спектр факторів, що суттєво впливають на психологічну адаптацію молодших школярів в умовах інклюзивної освіти. Позитивні стосунки з однолітками, підтримка сім'ї, залучення

громади, шкільний клімат і стосунки між вчителями та учнями. Це сприяє створенню інклюзивного соціального середовища, яке створює благополуччя, соціальну інтеграцію, дозволяє підвищити академічну успішність учнів з різноманітними потребами. Створюючи інклюзивне соціальне середовище необхідно забезпечити такі умови для навчання, виховання та розвитку учнів з особливими освітніми потребами, щоб вони відчували себе повноцінними суб'єктами соціальної взаємодії. Адже у сучасному українському діти з інвалідністю, з іншомовними та культурними особливостями, соціально-економічно незахищені, мають право на навчання та розвиток разом з іншими дітьми. Інклюзивна освіта – це філософія і практика, яка виступає за повну участь і залучення всіх учнів у різноманітному класному середовищі. Вона виходить за рамки простої інтеграції, яка передбачає розміщення учнів з обмеженими можливостями у звичайних класах [3, с. 25].

Модель інклюзивної освіти спрямована на створення сприятливого і шанобливого навчального середовища, в якому кожен учень відчуває, що його цінують, що він включений і може повністю розкрити свій потенціал. Психологи є цінними членами команди в інклюзивному середовищі, надаючи оцінку, індивідуальну підтримку, консультації та співпрацюючи з учнями. Вони також займаються специфічними психологічними аспектами роботи з дітьми з особливими потребами (формування адекватної самооцінки, розвиток соціальних навичок, надання емоційної підтримки, співпраця з сім'ями та адвокація інклюзії). Завдяки комплексному психологічному підходу інклюзивна освіта дозволяє створити середовище, в якому всі учні процвітають і повністю розкривають свій особистісний та інтелектуальний потенціал. Впровадження інклюзивної освіти ґрунтується на кількох ключових принципах: недискримінація, повноцінна участь, індивідуальна підтримка, співпраця та партнерство, універсальна модель навчання.

Отже, інклюзивна освіта володіє вагомим потенціалом. Це не тільки можливість покращити навчальні результати учнів з особливими потребами, але й створити більш толерантне та інклюзивне суспільство. Тому, інклюзія дітей з різними особливостями у навчально-виховний процес має стати не просто тенденцією, а стандартом сучасної освіти.

Особливої уваги та доброзичливого ставлення з боку педагогів та психологів потребують молодші школярі, які знаходяться на початковому етапі навчання та формування особистості. Діти з особливими освітніми потребами у молодшому шкільному віці можуть зустрічатися зі специфічними викликами, котрі пов'язаними з навчанням, соціальною адаптацією, тривожністю, самооцінкою та їх емоційними станами.

Не менш важливою є соціальна інтеграція молодших школярів з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта спрямована на розвиток почуття приналежності та прийняття серед однолітків та усіх учнів, сприяє позитивній соціальній взаємодії, роз-

витку дружніх стосунків і повазі до різноманіття, твориться шкільна культура, де учні відчувають, що їх цінують, поважають і підтримують. Інклюзивна освіта визнає важливість підтримки емоційного благополуччя учнів. Вона спрямована на створення безпечного та сприятливого навчального середовища, де учні почувуються емоційно захищеними та підтримуваними.

Інклюзивна освіта сприяє позитивному психічному здоров'ю, самоповазі та впевненості в собі, готує учнів до того, щоб вони стали відповідальними, активними громадянами, які роблять внесок у розвиток своїх громад і приймають різноманітність.

Варто нагадати про психологічні підходи в інклюзивній освіті, які охоплюють різні теорії, стратегії та втручання, підтримуючи різноманітні потреби учнів. Ці підходи зосереджені на розумінні когнітивного, емоційного та соціального розвитку учнів і сприяють впровадженню інклюзивних практик у класі. Деякі з найвідоміших психологічних підходів включають: індивідуальні освітні плани, підтримку позитивної поведінки, соціальне та емоційне навчання та когнітивно-поведінкові інтервенції.

Слід констатувати, що психологи відіграють життєво важливу роль у підтримці інклюзивної освіти. Вони надають експертну допомогу в розумінні та вирішенні психологічних проблем, діагностують проблеми розвитку та навчання учнів: проводять оцінювання, щоб визначити сильні сторони учнів, проблеми та конкретні навчальні потреби. Також вони використовують стандартизовані тести, спостереження та інтерв'ю для збору інформації, що дозволяє поставити точний діагноз і розробити індивідуальні заходи. Психолог налагоджує співпрацю з педагогами, батьками та іншими фахівцями для розробки індивідуальних планів підтримки для учнів з особливими потребами. Також пропонують стратегії, пристосування та модифікації, щоб забезпечити учням з особливими освітніми потребами доступ до навчальної програми та досягнення їхніх освітніх цілей.

Консультації та співпраця теж входить до їхніх обов'язків. Психологи виступають у ролі консультантів, пропонуючи рекомендації та підтримку вчителям та іншим співробітникам. Вони надають рекомендації щодо навчальних стратегій, методів управління поведінкою та інклюзивних практик, які приносять користь усім учням у класі. Також вони періодично проводять семінари та тренінги з професійного розвитку для вчителів та шкільного персоналу. Вони діляться знаннями про психологічні теорії, інклюзивні практики та стратегії підтримки учнів з різними навчальними потребами.

Крім того, соціальні і емоційні аспекти також важливі для молодших школярів, що навчаються за інклюзивною освітою. Деякі діти можуть мати проблеми зі соціальною адаптацією, розвитком міжособистісних навичок і встановленням стосунків зі своїми однолітками. Інші можуть бути вразливими до стресу і тривожності, пов'язаних зі шкільними вимогами і викликами. Розуміння їхніх соціальних

та емоційних потреб допоможе створити підтримуюче середовище, де діти з особливими потребами можуть розвиватися, відчувати себе прийнятими та досягати успіху.

Молодші школярі, які потребують особливої уваги в освітньому середовищі, можуть бути розділені на декілька категорій: діти з мовленнєвими порушеннями; діти з порушеннями зору; діти з проблемами у слуховій системі; діти з порушеннями опорно-рухового апарату, діти з відставанням у психічному розвитку; діти з гіперактивним розладом та дефіцитом уваги (ГРДУ); діти з дитячим аутизмом; діти з психічним інфантилізмом; діти з мінімальною мозковою дисфункцією (ММД) [5, с. 19].

Серед причин, які призводять до навчальних труднощів, на перше місце виходять різноманітні порушення психофізичного розвитку, які пов'язані з обмеженнями у функціонуванні слухової, мовленнєвої, академічної, навчальної уваги, координації рухів, сприйняття та обробки інформації, гнучкості мислення. Учні відчувають труднощі в запам'ятовуванні та відтворенні інформації, зосередженості уваги, застосуванні отриманих знань, вмінь та навичок та багатьох інших аспектах навчання. Це може перешкоджати їх успішному усвідомленню та засвоєнню навчального матеріалу, а також виконанню завдань у школі.

Дослідженням були охоплені учні молодших класів з особливими освітніми потребами, які навчаються в освітніх закладах м. Львова. Для глибшого розуміння психології молодших школярів з особливими освітніми потребами ми залучили до дослідження батьків. У 50% батьків наявний низький рівень розуміння про взаємні переваги інклюзії. Значна частина батьків висловили обмежену обізнаність або ж визнання позитивного впливу та переваг, які інклюзивна освіта пропонує всім учням, що беруть у ній участь. Вони можуть мати хибні уявлення, занепокоєння або сумніви щодо того, як інклюзія учнів із інвалідністю може вплинути на навчальний процес, академічну успішність учнів, які розвиваються за типовим сценарієм. Такі батьки мають негативне сприйняття або упередження щодо інклюзивної освіти, вважаючи, що вона може перешкоджати академічній успішності, соціальній взаємодії або загальній динаміці в класі учнів, які розвиваються за нормальним сценарієм. Певна частина батьків-респондентів дослідження висловила глибоке розуміння і визнання позитивних результатів і переваг, які інклюзивна освіта пропонує всім учням, залученим до неї. Вони розуміють і цінують переваги інклюзивної освіти. Вони визнають, що інклюзивні класи сприяють створенню різноманітного, а також сприятливого навчального середовища, яке приносить користь усім учням як в академічному, так

і в соціальному плані. Ці батьки цінують модель інклюзивної освіти і вважають, що вона сприяє вияву рівних можливостей, емпатії та взаєморозуміння між учнями. Вони розуміють, що інклюзивна освіта не тільки підтримує академічний і соціальний розвиток учнів з інвалідністю, а й покращує саме освітній досвід учнів, які розвиваються нормально. Вони усвідомлюють: інклюзія дає можливість учням вчитися один в одного, відзначати відмінності та розвивати ширший погляд на світ (у 30% – середній рівень, а в 20% – високий). Детальний розподіл зображено на рисунку (рис. 1).

Рис. 1. Ставлення до інклюзії батьків, які мають дітей із інклюзією

Висновки. Модель впровадження інклюзивної освіти для учнів молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами забезпечує врахування індивідуальної неповторності та врахування перспектив у фізичному, психічному, психологічному, пізнавальному соціальному, емоційному рядах розвитку. Для повноцінної реалізації соціальної ролі школяр у віці 6-ти років, досягнення успіху в навчанні, вихованні та розвитку молодших школярів з особливими освітніми потребами, що навчаються за концепцією інклюзивної освіти, необхідна ефективна співпраця між педагогами, психологами, батьками, медиками та іншими фахівцями. Лише своєчасна кваліфікована, професійна допомога, це – цілісна система діагностичних засобів, розуміння особливих потреб кожної дитини, розробка індивідуальних заходів для підтримки її розвитку, створення високоякісних навчальних програм, що враховують особливості дитини, а також належна професійна підготовка вчителів, психологів дозволить якісно реалізувати модель інклюзивної освіти молодших школярів.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у розробці ефективних технологій, психологічних засобів індивідуалізованого навчання учнів молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вісник проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні». Жовтень 2009 лютий, 2010. 35 с.
2. Данілавичюте Е. А., Литовченко С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. За ред. А. А. Колупаєвої. К.: Видавнича група «А.С.К.». 2012. 360 с.
3. Дятленко Н. М., Софій Н. З., Мартинчук О. В., Найда Ю. М., під заг. ред. Войцехівського М. Ф. Асистент вчителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник. К.:ТОВ Видавничий дім «Плеяди». 2015 р. 172 с.

4. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими потребами та організація їх навчання: науково-методичний посібник. К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
5. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. А. А. Колупаєва. К.: «Самміт-Книга», 2009. 326с. с.
6. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук, І.С. Булах, Т. М. Зелінська. 2-е вид., доповн. К.: Каравела, 2007. 400 с.
7. Хозраткулова І. А. Проблеми впровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*: зб. наук. праць. Серія «Психологічні науки». Т. 2. Вип. 5. Миколаїв: МДУ ім. В. О.Сухомлинського, 2010. С. 279–284.
8. Ярмола Н. А. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі. Навчально-методичний посібник. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.
9. Yarmola N. A., Torop K. S. The current state of the system of general secondary education of children with special educational needs in Ukraine. *Pedagogical and psychological sciences: regularities and development trends: Collective monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishingll, 2020. 571 p.